

УДК 631.158:009

А. С. Донських,
аспірант кафедри фінансів, Дніпропетровський державний аграрний університет

ОСНОВНІ ФОРМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО АГРОБІЗНЕСУ

У статті розглянуто сутність фермерських господарств та аграрних домогосподарств, визначена їх роль в розвитку малого агробізнесу. Відображено основні показники розвитку господарств малого бізнесу аграрної сфери в Україні.

The essence of private farms and agrarian households is considered, their role in development of small agribusiness is defined in the article. Basic indexes of development of small business in agrarian sphere of Ukraine are presented.

Ключові слова: малий агробізнес, малі підприємства, фермерське господарство, аграрне домогосподарство, особисте селянське господарство, розвиток.

ВСТУП

Підвищення ефективності сільського господарства певним чином залежить від розвитку малого агробізнесу. Малі підприємства здатні швидко реагувати на зміни попиту, змінювати асортимент продукції і перепрофілювати своє виробництво в умовах кризи. Сектор малого підприємництва являє собою розгалужену мережу підприємств, що діють в основному на місцевих ринках і безпосередньо пов'язаних з масовим споживачем товарів і послуг. Невеликі розміри малих підприємств, їх технологічна, виробнича і управлінська гнучкість дозволяють своєчасно реагувати на ринкову кон'юнктуру. Ступінь розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері впливає на насичення ринку товарами, розширення конкуренції, зростання зайнятості, соціальний розвиток села та сприяє підвищенню економічної ефективності агропромислового виробництва. Крупний і малий агробізнес доповнюють один одного, займаючи кожен свою нішу при вирішенні загальної задачі задоволення потреб суспільства в продуктах харчування і в сільськогосподарській сировині для легкої промисловості. Малий бізнес є необхідним елементом ринкової економіки що створює необхідне конкурентне середовище, тим самим надаючи змогу суспільству розвиватися.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Питання розвитку малих форм господарювання набули особливої актуальності з початком економічних реформ, зміною соціально-економічних орієнтирів і створенням умов для реалізації підприємницьких здібностей активної частини населення.

Теоретичні і методологічні основи формування і функціонування підприємницьких структур, що відносяться до форм малого агробізнесу та їх ролі в багатокладній економіці, досліджували: О.Ю. Амосов, О.В. Березін, Л.М. Васильєва, В.І. Власов, В.П. Горьовий, В.Ф. Іванюта, Д.Ф. Крисанов, М.П. Лобас, В.В. Липчук, П.М. Макаренко, А.Ю. Мельник, М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Шпичак, М.Г. Шульський, М.М. Ільчук, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, Б.П. Рябонь, М.П. Сахацький, В.Г. Ткаченко, В.С. Уланчук, В.В. Юрчишин та інші. Аналіз наукових праць підтвердив необхідність подальшого дослідження проблем, які мають відношення до функціонування малого агробізнесу в Україні.

Метою даного дослідження є визначення сутності і ролі фермерських господарств та аграрних домогосподарств в розвитку малого агробізнесу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розвиток малого бізнесу в аграрній сфері може відбуватися в різних напрямках і різними способами. На сьогоднішній день сільське господарство України представлене приватним сектором, що характеризується різноманітними формами господарювання. Найбільш поширеною формою малого бізнесу в аграрній сфері є фермерські господарства та аграрні домогосподарства, основною складовою яких є особисті селянські господарства. Функціонування цих форм господарювання ґрунтується на засадах здатності до ведення сільського господарства, пошуку можливостей, ініціативності, завзятості і наполегливості, готовності йти на ризик, віри у високу ефективність індивідуальної праці.

Роль фермерських господарств та аграрних домогосподарств у розв'язанні проблем забезпечення населення продовольством у кризові моменти життя нашої країни не можна недооцінювати. Вироблена ними продукція не лише використовується селянами для власного споживання, а й надходить на ринок. Малі сільськогосподарські підприємства як суб'єкти підприємницької діяльності забезпечують регіональні внутрішньодержавні потреби в сільськогосподарській продукції, а роль їх у такій функції набуває дедалі більшої значимості, роблячи істотний внесок у формування продовольчих ресурсів країни. Фермерські господарства та аграрні домогосподарства потрібно розглядати як самостійну діяльність індивіда чи сім'ї, яка направлена на задоволення потреб та реалізацію здібностей особистості і творчої ініціативи в умовах ризику.

У новій редакції Закону України "Про фермерське господарство" визначено, що фермерське господарство із створенням юридичної особи є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих для ведення фермерського господарства відповідно до закону [1]. Істотною ознакою фермерських господарств є повна економічна, виробнича та фінансова відповідальність селянина за результати своєї діяльності. Такої повноти відповідальності не може бути на інших підприємствах, де відповідальність колективна або часткова. Тому фермерські господарства є однією з прибуткових, перспективних та найпоширеніших форм господарювання в аграрній сфері. Вони сприяють забезпеченню продовольчої безпеки в країні, створюють додаткові робочі місця, а також збільшують обсяг грошових надходжень до місцевих бюджетів. Розглядаючи фермерські господарства, не можна не звернути увагу, що на початку аграрної реформи у 90-х роках, їх кількість в Україні зростала досить інтенсивно (за рік реєструвалося понад 1000 ферм). Проте упродовж останніх років спостерігається скорочення кількості фермерських господарств. Такий стан речей безпосередньо пов'язаний з відсутністю належної державної фінансової підтримки щодо створення і функціонування малих форм господарювання.

Домогосподарства — це сукупність осіб, що проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство,

повністю або частково об'єднують та витрачають кошти [2]. Розглядаючи сектор домогосподарств в аграрній сфері, доречним буде погодитись із думкою Л.Ю. Мельника та П.М. Макаренка і використовувати більш конкретне поняття щодо домогосподарств, які здійснюють сільськогосподарську діяльність (господарства населення, особисті селянські господарства), — словосполучення "аграрне домогосподарство", та відповідно "сектор аграрних домогосподарств" [3].

Аграрні домогосподарства ототожнюються із господарствами населення, які здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи-підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства [4].

Аграрні домогосподарства є не тільки особливою формою виробничої діяльності, але й особливим способом життя, характерною рисою яких є поєднання функцій власності, праці і управління. Це дає можливість вести аграрне виробництво більш ефективно. Такі господарства здатні вижити в період кризи і в той же час гнучкі у пристосуванні до вимог науково-технічного прогресу. Аграрне домогосподарство розширює базову основу становлення і формування майнової власності фермерських господарств. Саме такі господарства, які мають великий стартовий капітал, в конкретних умовах можуть трансформуватися в більш досконалі організаційно-економічні форми сімейного виробництва у вигляді самостійного фермерського господарства. Тому, на наш погляд, слід приділяти особливу увагу розвитку цих форм господарювання.

Як зазначалось раніше, основною складовою аграрних домогосподарств є особисті селянські господарства. Особисте селянське господарство — особлива форма не підприємницької діяльності по виробництву, переробці та споживанню сільськогосподарської продукції. Селянське господарство ведеться з метою задоволення власних потреб сім'ї продовольством, товарний характер має лише деяка частина продукції, але отримані доходи при цьому спрямовуються не на комерційні цілі, а на особисте використання [6].

В Україні на сьогоднішній день відсутня статистична інформація щодо діяльності аграрних домогосподарств. Певним зрушенням у цьому напрямі є публікація Державною службою статистики України основних показників, які ха-

Таблиця 1. Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі України

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2010 у % до 2006
Фермерські господарства						
Кількість фермерських господарств, од.	43150	43410	42446	41906	41524	96,2
Площа землі в користуванні, сільськогосподарських угідь, тис. га	3972,8	4198,9	4327,8	4298,6	4290,8	108,0
У тому числі площа ріллі, тис. га	3814,9	4056,2	4189,3	4165,1	4161,9	109,1
Аграрні домогосподарства						
Кількість домогосподарств, тис. од	17417,5	17341,1	17199	19096,8	17050,3	97,9
в т.ч. кількість особистих селянських господарств, тис. од	4817,8	4749,1	4666,0	4612,1	4540,4	94,2
Середній розмір площі землі сільського домогосподарства, га	1,21	1,21	1,18	1,18	1,20	99,2
У середньому на одне особисте селянське господарство площа земельної ділянки, (га) в т.ч.	1,39	1,39	1,41	1,42	1,47	105,8
- для ведення особистого селянського господарства	0,62	0,62	0,63	0,62	0,63	101,6
- для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	0,57	0,57	0,58	0,59	0,63	110,5
- з них взятих в оренду	0,07	0,07	0,08	0,08	0,08	114,3

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua/> — офіційний сайт Державної служби статистики України.

рактирують домогосподарства у сільській місцевості та особисті селянські господарств, отримані за підсумками вибіркового обстеження їх сільськогосподарської діяльності. Показники розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері відображені в табл. 1.

Як видно з табл. 1, на кінець 2010 року в Україні функціонувало 41524 фермерських господарств, у користуванні яких знаходилось 4,3 млн га. сільськогосподарських угідь, середній розмір кожного дорівнює 102,58 га. Зазначимо, що в Україні ця форма господарювання відповідає високоефективній моделі ведення фермерства у Європейських країнах, де середній розмір господарства становить 18 га, у Великобританії — 70 га, Німеччині — 32 га, у тому числі на нових землях (колишня НДР) — 197 га, з яких 20 % землі використовують господарства із середнім розміром 714 га і 50 % — 1751 га [8].

За останні роки загальна площа землекористування фермерських господарств (у тому числі ріллі) збільшується. Порівняно з 2006 роком загальна площа землекористування фермерських господарств розширилась на 318 тис. га. Розширення площ землекористування в основному відбулося за рахунок оренди землі, яка дає можливість розширити площі землекористування фермерського господарства, але фермерам важко витримувати конкуренцію з боку приватних і приватно-колективних агроформувань. Останні мають більший розмір земельних угідь, а отже, і більші можливості для виплати порівняно вищої орендної плати. Розміри фермерських господарств повинні забез-

печувати оптимальні обсяги виробництва продукції для досягнення високої ефективності окремих галузей, раціонального використання основних виробничих фондів, трудових ресурсів, зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці. При раціональному використанні землі та інших засобів виробництва можна очікувати високих економічних результатів.

Розвиток малого підприємництва в аграрній сфері зумовлений не тільки функціонуванням фермерських госпо-

дарств, але і діяльністю аграрних домогосподарств і особистих селянських господарств в їх складі. Згідно статистичних даних, на кінець 2010 року кількість домогосподарств в Україні становила 17050,3 тис. одиниць, в тому числі 4540,4 тис. особистих селянських господарств. На одне сільське домогосподарство приходиться 1,20 га землі. З табл. 1 видно, що особисті селянські господарства дещо більші за розмірами від домогосподарств. Площа їх земельної ділянки в середньому на одне господарство у 2010 році складала 1,47 га, в тому числі для ведення товарного сільськогосподарського виробництва виділено 0,63 га.

Згідно статистичних даних у 2010 році на селі у структурі землекористування 17,7% домогосподарств мали площу від 0,51 до 1 га; 16,5% від 2,1 до 5 га; 12,3% — від 5,1 до 10 га. Більше 10 га землі використовують близько 7% аграрних домогосподарств [5]. Таким чином, більш ніж у третини особистих селянських господарств України розмір земельної ділянки перевищує 2 га. Такі структурні показники дають змогу цим агроформуванням постачати продукцію на товарний ринок і виходити на рівень розвинутих країн світу, в яких встановлено порогові показники, досягнувши котрих сільське домашнє господарство вважається вже не підсобним, а фермерським: у США — це 1 тис. дол. товарної продукції в рік; у Німеччині — утримання 1га ріллі або 3 корови, чи 5 свиней; у Данії — 300 євро річного прибутку [7]. Враховуючи це, за західними стандартами більшість особистих селянських господарств,

як переважаюча складова сектора аграрних домогосподарств України практично функціонують як незареєстровані фермерські господарства.

Як зазначають Л.Ю. Мельник і П.М. Макаренко, у майбутньому для аграрних домогосподарств є лише один напрям розвитку — зростання рівня товарності, а за можливості — створення на їхній основі фермерських господарств [3]. Тому у найближчій перспективі функціонування аграрних домогосподарств в Україні буде відбуватись переважно шляхом перетворення їх в нові організаційно-правові структури: об'єднуватись із новоствореними фермерськими господарствами в асоціації, кооперативи (виробничі та обслуговуючі); інтегруватись із сільськогосподарським підприємствами з метою виробництва, переробки і збуту своєї продукції, одержання послуг від них і надання їм послуг робочою силою для виконання сезонних робіт тощо.

ВИСНОВКИ

Отже, незважаючи на те, що в стабільних умовах першість у виробництві сільськогосподарської продукції тримають великі підприємства, малі форми бізнесу знайшли своє місце в аграрній сфері і продовжують розвиватись. Частково це зумовлено наявністю ряду переваг малого виробництва перед великим, таких як: легкість входження в малий бізнес, організації власної справи; гнучкість, легкість зміни спеціалізації; мінімальні постійні витрати; особливий характер взаємин з працівниками, що забезпечує хороший зворотний зв'язок, а також набагато вища зацікавленість учасників малого бізнесу. Як за способами формування, так і за результатами діяльності мале підприємство в сільському господарстві — явище неоднозначне. З одного боку, фермерські та аграрні домогосподарства займають досить скромне місце у виробництві продукції. З іншого — внесок цього сектора дрібнотоварного виробництва у розвиток аграрної економіки можливо і потрібно розцінювати не тільки з економічної точки зору, але і із соціальної: він вбирає в себе значну частину працездатного населення, яке вивільнилось із колективного сектора, забезпечує мінімальний дохід своїм власникам, знімаючи тим самим гострі соціальні проблеми, сприяє створенню додаткових робочих місць, що особливо актуально з врахуванням поточного надзвичайно несприятливого перебування соціального середовища на селі.

На наш погляд, фермерство і товарно-спо-

живче домогосподарство виправдане і може розвиватись в тих видах і сферах діяльності, в яких воно має перевагу порівняно із великотварним господарюванням. Саме тому необхідно сприяти розвитку як великих, так і малих форм сільськогосподарського виробництва, не порушувати їх цілісності і не протиставляти одне одному. Вони мають не тільки взаємоповнювати форми функціонування, але й в подальшому реалізувати специфічні умови і чинники інноваційного розвитку, налагоджуючи при цьому, за мінімальної участі посередників, сумісне просування виробленої ними сільськогосподарської продукції по продуктовому ринку. Тому для малого підприємництва в сільському господарстві, як і в інших секторах економіки, слід створювати такі ж умови господарювання, як і для великого та середнього аграрного бізнесу.

Література:

1. Закон України "Про фермерське господарство" від 19.06.2003 № 973-IV зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
  2. Закону України "Про сільськогосподарський перепис" від 23.09.2008 № 575-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
  3. Мельник Л.Ю. Сутність аграрних домогосподарств та їх основні еко-номічні характеристики / Л.Ю. Мельник, П. М. Макаренко // Економіка АПК. — 2007. — № 3. — С. 3—10.
  4. Статистичний щорічник України за 2010 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
  5. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
  7. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами — витрати, ціни, ефективність: монографія / О.М. Шпичак, І. В. Свиноус. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 300с.
  6. Удова Л.О. Інноваційні перетворення особистих селянських господарств: зарубіжний досвід та українські реалії / Л.О. Удова // Агроінком. — 2011. — № 7—9. — С. 86—90.
  8. Яворська Т.І. Фермерські господарства: недоліки та переваги сучасного розвитку / Т.І. Яворська // Агроінком. — 2011. — № 7—9. — С. 48—51.
- Стаття надійшла до редакції 05.03.2012 р.*